

ELÄMÄNKAAREN VAIKUTUS ELÄKKEESEEN

Kathrin Komp: *apulaisprofessori, Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto*

Tuukka Niemi: *tohtorikoulutettava, Valtiotieteellinen tiedekunta, Helsingin yliopisto*

kathrin.komp@helsinki.fi, tuukka.niemi@helsinki.fi

Janus vol. 26 (3) 2018, 264–268

JOHDANTO

Suomessa väestö jatkaa ikääntymistään muiden Euroopan maiden tapaan. Vuonna 2013 vajaa viidesosa suomalaisista oli täyttänyt 65 vuotta, ja tämän ikäryhmän osuuden Suomen väestöstä odotetaan kasvavan neljäsosaan vuoteen 2060 mennessä. Euroopan Unionissa miltei 30 prosenttia väestöstä on tuolloin yli 65-vuotiaita (United Nations 2017). Väestön ikääntyminen ja huoltosuhteen heikkeneminen nostavat esiin kysymyksiä eläkejärjestelmän tulevaisuudesta. Näistä keskeisimpiä ovat eläkejärjestelmän taloudellinen kestävyys ja eläkkeiden riittävyys vanhuusiän köyhyyden estämiseksi. Useimmissa Euroopan maissa eläkejärjestelmiä onkin uudistettu viime vuosien aikana (Organisation for Economic Co-operation and Development 2015). Uudistuksia on tehty ennen kaikkea taloudellisen kestävyysnäkökulmasta toimeentulokysymysten jäädessä selvästi vähemmälle. Eläkkeiden riittävyys on keskeinen teema, kun aiempaa suuremman osan toimeentulo perustuu eläkkeisiin – eläkkeet on vanhuusväestön tärkein tulonlähde (Arza & Kohli 2008).

Eläkejärjestelmän ja eläkeläisten toimeentulon tulevaisuutta tarkastellaan usein pitkän ajan kehityksen näkökulmasta (ks. esim. Boongarts

2004). Tulevia eläkeläisiä sen sijaan tarkastellaan poikittaisotoksena, jossa otetaan huomioon tiettyä ajankohtana määrättyjä ominaisuuksia omaavat yksilöt. Eläkejärjestelmän tulevaisuutta koskevan keskustelun tulisi perustua yksilön koko elämänsäkaareen. Näkökulman laajentaminen on tärkeää myös siksi, että uudistusten myötä monissa maissa on luovuttu eläkejärjestelmissä pitkään voimassa olleesta loppupalkkaperiaatteesta ja siirrytty koko työuran aikaisiin ansioihin. Eläke on aiempaa enemmän riippuvainen yksilön koko elinajan tuloista.

Elämänsäkaarella tarkoitetaan ihmisen koko elämän aikana kokemien tapahtumien ja jaksojen sarjaa (Mayer 2009). Elämänsäkaari koostuu mm. yksittäisistä tapahtumista tai jaksoista, jotka voivat vaikuttaa jopa vuosikymmenien ajan ihmisen elämässä. Esimerkiksi lapsen saamisen vuoksi monet jaavat työlämästä pois ja arvioivat elämäntavoitteensa uudelleen. Vakavaan onnettomuuteen joutuneet päätyvät usein pitkäaikaiselle sairauslomalle tai jopa työkyvyttömyyseläkkeelle. Eri ikäkausina koettujen tapahtumien vaikutukset kumuloituvat siis usein myöhemmälle elämänsäkaarelle.

Elämänsäkaaren vaikutuksista yksi keskeinen osa koskee eläkkeitä ja eläke-

ikä. Eläkejärjestelmissä eläke-etuuden määrittämisessä huomioidaan henkilön aiempi elämänkaari. Useimmissa maissa eläke sisältää ansioperusteisen osan, joka heijastaa henkilön työuran aikana kertynyttä eläkekattumaa ja työuran pituutta. Tätä kautta sekä eläkkeelle siirtymisen ajankohta että eläkeansiot perustuvat aiempaan elämänkaareen. Suurempia työtuloja ansainneet ja vakaista työurista nauttineet saavat myös suurempia eläkkeitä (Organisation for Economic Cooperation and Development 2015; 2017). Nuoruuden ja keski-ikäisen tapahtumilla on siis yhteys niin eläköitymiseen kuin eläkkeellä oloajan toimeentuloon.

ELÄMÄNKAARINÄKÖKULMA TULISI HUOMIOIDA ELÄKEUUDISTUKSISSA

Eläkejärjestelmien keskeisenä tavoitteena on taata toimeentulo työuran päätyttyä. Käytännössä eläkejärjestelmä jakaa työikäisenä ansaittuja tuloja uudelleen vanhuusiän ajaksi tavalla tai toisella (Arza & Kohli 2008). Eläkeajan toimeentulo ei kuitenkaan ole ollut keskeisin teema viimeaikaisissa eläkeuudistuksissa, jotka ovat ensisijaisesti pyrkineet turvaamaan eläkejärjestelmän taloudellista kestävyyttä. Uudistusten tavoitteet ovat liittyneet enemmän järjestelmän toimintaan kuin yksilöihin. Taloudelliseen kestävyysnäkökulmaan uudistusten haasteena onkin toteuttaa ne niin, että eläkejärjestelmän alkuperäisestä ihmisten elintason säilyttämisen ja toimeentulon päätavoitteista pidetään kiinni. Kohtuutasoisten eläkkeiden takaamiseksi eläkeuudistusten tulisi vastata elämänkaarten kehitystä ja niissä tapahtuneita muutoksia ja ottaa paremmin huomioon työuralle ajoit-

tuvia katkoksia kuten perhevapaita ja työttömyysjaksoja.

Elämänkaaren vaikutus välittyy erityisesti terveydentilan, työasenteiden ja elinikäisen oppimisen määrän ja laadun kautta. Hyvinvointi ja menestyminen näillä elämänalueilla nuorena ja keski-ikäisenä vaikuttaa eläkeikää edeltävien vuosien aikaiseen työmarkkina-asemaan ja eläkkeelle siirtymisen ajoitukseen. Vanhempien työikäisten työkyky perustuu pitkälti terveydentilaan. Heikko terveydentila on selkeä riskitekijä varhaiselle työkyvyttömyyseläkkeelle joutumiselle (Ebbinghaus & Hofäcker 2013). Terveydentila kehittyä läpi elämänkaaren, ja useat vanhemman iän terveysongelmat juontavat juurensa nuorempaan ikään. Myös elinikäiseen oppimiseen sitoutumisen on todettu alkavan usein nuorena iässä ja jatkuvan läpi elämän. Elinikäinen oppiminen voi auttaa työikäisiä ylläpitämään työosaamistaan ja säilyttämään työllistävyytensä. Tämä pienentää samalla irtisanotuksi tulemisen riskiä (Ebbinghaus & Hofäcker 2013). Lisäksi vanhempien työikäisten kohdalla suhtautuminen työntekoon on merkittävässä asemassa: se voi joko työntää heidät ulos työmarkkinoilta, houkutellessa heidät eläkkeelle tai auttaa heitä säilyttämään työpaikkansa. Varhaiseläkkeen ollessa suosittu vaihtoehto ihmiset voivat helpommin lämmitä ajatukselle, että myös heillä on oikeus varhaiseläkkeeseen, mikä voi heikentää heidän työhalukkuuttaan eläkeiän lähestyessä. Tämän kaltaiset ajatusmallit ovat usein pysyviä (Hofäcker & Unt 2013).

Eläkeuudistusten seuraukset ilmenevät kokonaisuudessaan usein vasta pitkällä aikavälillä. Uudistusten tavoittei-

den saavuttamista voidaan tukea myös muilla sosiaalipoliittisilla toimenpiteillä, jotka kohdistuvat vanhempien ikäryhmien lisäksi nuorempiin ikäryhmiin (Morel ym. 2012; Kuitto 2016). Nuorten keskuudessa toimenpiteiden vaikutukset tulisivat näkyviin kuitenkin vasta vuosikymmenten saatossa, nuorten ikäluokkien saavuttaessa eläkeiän. Keski-ikäisten keskuudessa vaikutukset näkyisivät aiemmin, mutta heidän elämänkaarensa eivät taas ehtisi muuttua yhtä merkittävästi, sillä suuri osa kriittisistä elämäntapahtumista toteutuu nuorempana. Vanhempien työikäisten elämänkaaret muuttuisivat siis vähiten uudistusten johdosta, tosin lyhimmillä aikavälillä (Komp & Marier 2015). Näiden syiden vuoksi uudistukset toisivat toki tuloksia lähes välittömästi, mutta niiden tuloksellisuus kasvaisi ajan myötä nuorempien ikäluokkien saavuttaessa eläkeiän. Elämänkaariperspektiivin hyödyntäminen voi auttaa eläkejärjestelmien keskeisten tavoitteiden, keskimääräisen eläkkeellesiirtymisiän nostamisen ja eläkejärjestelmien taloudellisen kestävyuden, saavuttamisessa.

ELÄMÄNKAARTEN ANALYYSIN HYÖDYNTÄMINEN ELÄKEIÄN ONGELMIEN ENNALTAEHKÄISEMISEKSI

Koska elämänkaarten vaikutukset ilmenevät eläkeiässä, analysoimalla elämänkaaria voidaan tunnistaa niitä henkilöitä ja ryhmiä, jotka ovat suurimmassa vaarassa kohdata ongelmia eläkeiän saavuttaessaan. Ongelmista todennäköisin on eläkkeen riittämättömyys kohtuullisen elintason ylläpitoon, mikä voi johtua työeläkettä kerryttäneiden vuosien tai työeläkemaxujen riittämättömyydestä. Esimerkiksi

nuorena koetut työttömyysjaksot voidaan nähdä varoitusmerkkeinä tulevista työttömyysjaksoista (Luijkx & Wolbers 2009), mikä saattaa tosiasiasa tarkoittaa pienempää eläkettä tulevaisuudessa. Samoin vaikeudet sovittaa yhteen lastenhoitoa ja työntekoa voivat olla merkki työmarkkinoiden ulkopuolella vietetyn jakson alusta, josta palkkatöihin palaaminen voi koitua haasteelliseksi. Tämänkaltaiset haasteet altistavat huono-osaisuudelle ja heikolle toimeentulolle eläkeiässä. Varoitusmerkit eivät tietenkään voi ennustaa tulevaisuuden ongelmia täydellisesti, sillä ihmisellä on aina mahdollisuus muuttaa elämänkaarensa kehityskulkua. Myös ulkopuoliset tekijät, kuten teknologiset murrokset tai poliittiset ja taloudelliset muutokset ja kriisit, voivat vaikuttaa elämänkaaren kehityskulkuun odottamattomasti. Nuoremman iän varoitusmerkkejä eläkeiän ongelmista voidaan kuitenkin pitää vahvasti suuntaa osoittavina, erityisesti niissä tilanteissa, joissa ihmisen sosiaalinen ympäristö ei muutu oleellisesti. Varoitusmerkkejä voidaan siis hyödyntää eläkeiän aikaisiin ongelmien ennaltaehkäisemiseksi (Komp & Marier 2015).

Suomalaisten nuorten ja keski-ikäisten kohdalla on tällä hetkellä havaittavissa erityisesti kaksi varoitusmerkkiä mahdollisista eläkeiän ongelmista. Tämä tarkoittaa sitä, että nämä ikäryhmät saattavat ajanjakson olosuhteiden vuoksi joutua kokemaan tilanteita, jotka voivat johtaa ongelmiin eläkeiässä. Ensimmäinen liittyy taloustaantumisiin, ja toinen Euroopan Unionin sisäiseen maahanmuuttoon. Ensinnäkin, 1990-luvun ja 2010-luvun taantumaiset lisäsivät työttömyyttä etenkin nuorten keskuudessa. Vaikka ilmiö oli moniin

- vanced welfare economies. A paradigm shift to overcome push and pull factors. *Comparative Population Studies* 38 (4), 807–840.
- Hofäcker, Dirk & Unt, Marge (2013) Exploring the 'new worlds' of (late?) retirement in Europe. *Journal of International and Comparative Social Policy* 29 (2), 163–183. <https://doi.org/10.1080/21699763.2013.836979>
- Järvinen, Tero & Vanttaja, Markku (2001) Young people, education and work: Trends and changes in Finland in the 1990s. *Journal of Youth Studies* 4 (2), 195–207. <https://doi.org/10.1080/13676260120056988>
- Komp, Kathrin & Marier, Patrik (2015) The State in ageing Canada: from old age policies to lifecourse policies. Teoksessa Kathrin Komp & Stina Johansson (toim.) *Population ageing from a life-course perspective: Critical and international approaches*. Bristol: Policy Press, 221–235. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1t89106.18>
- Kuitto, Kati (2016) From social security to social investment? Compensating and social investment welfare policies in a life course perspective. *Journal of European Social Policy* 26 (5), 442–459. <https://doi.org/10.1177/0958928716664297>
- Luijkx, Ruud & Wolbers, Maarten H.J. (2009) The effect of non-employment in early work-life on subsequent employment chances of individuals in the Netherlands. *European Sociological Review* 25 (6), 647–660. <https://doi.org/10.1093/esr/jcp002>
- Mayer, Karl-Ulrich (2009) New directions in life course research. *Annual Review of Sociology* 35, 413–433. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.34.040507.134619>
- Meyer, Traute, Bridgen Paul & Andow, Caroline (2013) Free movement? The impact of legislation, benefit generosity and wages on the pensions of European migrants. *Population, Space and Place* 19 (6), 714–726. <https://doi.org/10.1002/psp.1791>
- Morel, Nathalie, Palier, Bruno & Palme, Joakim (toim.) (2012) *Towards a social investment welfare state? Ideas, policies and challenges*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (2015) *Pensions at a glance 2015. OECD and G20 indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (2017) *OECD Pensions Outlook 2016*. Paris: OECD Publishing.
- Scarpetta, Stefano & Sonnet, Anne & Manfredi, Thomas (2010) *Rising youth unemployment during the crisis: How to prevent negative long-term consequences on a generation?* OECD Social, Employment and Migration Working Papers 106. Paris: OECD Publishing.
- United Nations (2017) *World population prospects – the 2017 revision. Total population (both sexes combined) by broad age group*. <https://esa.un.org/unpd/wpp/Download/Standard/Population/Luettu.1.7.2017>.